

הרקע ההיסטורי של תהלים פרק פ"ג *)

מאת ב. מילר

פרק פ"ג בספר תהלים לא רק בסגולות לשוניות ואופי ספרותי משלו נתייחד, אלא גם בתואר מאורעות היסטוריים המעוררים את תשומת לבנו על-ידי צבוקם הקדום, ודומני, כי תאור זה נותן מקום לקבוע את זמן יצירתו של שיר זה בימי השופטים, ככלומר: יש להקדימו במאות שנים לגבי הקביעה הכרונולוגית המקובלת.

הנחה זו כשלעצמה אין לדחות אותה למפרע בטענה, בספר תהלים חובר בזמן מאוחר, לאחר שהוכח כבר בודאות, שנשתمر בו חומר פיטוי קדום מאד, מן התקופה שלפי המלוכה בישראל, כגון פרק כ"ט *) וקטעים שונים בפרקם ס"ה, ע"ד ועוד (2).

תוכן הפרק שלנו הוא חפלה וקריאה לאלהים בעת צרה להצלת העם מידי השונאים ש„נוצצו יהדו“ להלחם בישראל: „אמרו: לכו ונכחידם מגוי ולא יזכיר שם ישראל עד“ (3).

המושדר מרוחיב את הדבר על האויבים הללו, האויבים לבני ישראל בגבולות הארץ, והמתפרצים מדי פעם ופעם לתוכה:

פסוק ז. אהלי אדום וישראלים, מואב והגרים,

פסוק ח. גבל ועמון ועמלק, פלש עם ישבי צור,

פסוק ט. גם אשור גלויה עםם, היו זורע לבני לוט.

ראשית יש להטעים, כי הארמים אינם נזכרים כלל בראשימה זו. והלא הארמים היו בין מצייקי ישראל הראשונים החל מראשית המלוכה הישראלית, וביחוד לאחר יסוד המדינה האրמית בדמשק בימי שלמה. מהמקורות האשוריים עולה, כי בראשית עלייהם במאה היב' לפני ספהינ' ובחילת המאה הי"א הצטמצם גבול התפשטותם של שבטי ארם בחבל שבין נהר פרת ובין סביבות

*) מוקדש ליובלו השבעים של פרופ. ש. קרוייס בויינה.

(1) ראה ח. א. גינזברג, כתבי אוגרית (תרצ"ו), עמ' 129 ואילך.

(2) Ginsberg — Maisler, *JPOS* XIV (1934), p. 248, n. 15.

(3) יזון, אגב, הדמיון לדברי פרעה מرنפתה בכתביו המפורסמת „(עט) ישראל נכחן,

תדרמו⁴). תגלת פלאסר הראשון (1080-1117 לפני ספה"נ) נלחם עם הארמיים במדבר הסורי בין ענת שבארץ שוח—במורחה ובין תדרמו שבארץ האמרי—במערב, המכ 28 פעם והתיישב את כהן לזמן מה⁵). רק באמצע המאה ה'יא התאוששו מחדש והתחילה לתקוף ביתר שאת את אשור ולהתיישב בארם נהרים ובסוריה; בסוף המאה ה'יא כבר מוצאים אותם בגבולותיה הצפוניים—מורחים של ארץ-ישראל⁶).

וכמו לאדם, כך אין זכר ברשימה שלפנינו לעربים, העולמים לראשוונה על בימת ההיסטוריה במלחמות קרקר בשנת 853 לפני ספה"נ (אמנו „מלכי ערבי“ בדוח'יב ט, ייד בין המלכים שלחו מתנות לשלהם). ורק החל מהמאה ה'יא ירשו את מקומותיהם של העמלקיים ושבטים נודדים אחרים בנגב כ„שוטים“ בגבול ארץ-ישראל (השוה דה'יב כ"א, ט"ז; כ"ו, ז'). העדרם של ארם וערב בלבד דיו להעמידנו על טיבה הקודם של התועדה שלפנינו.

אבל חשובה מזה היא העובדה, כי מלבד אדום, מואב ועמון מופיעים כאן כאוביי ישראלי גם „בני קדם“ לעמיהם ולשבטיהם, ככלומר השםיים הנודדים והגנודדים למחצה, שהיו קרובים קרובת דם לבני ישראל; ולפי רשימות היחס של בני ישראל נחשבו גם הם על אברם. „בני קדם“ אלה ישבו במחצית השנייה של האלף השני לפני ספה"נ—לפני עליית הארמיים והערבים—במדבר הסורי-הערבי ובמחוזות הספר דרוםית-מורחת לארץ-ישראל ולסוריה ועל שפתו המערבית של נهر פרת.

בין „בני קדם“ אלה תפסה מקום בראש קבוצת עמים ושבטים גדוליה, שנודעה בשם הכלול ישם עאל, ענף מבני עבר, שחנה בתפקידיו מקדמת דנה בגוליות רחבי הידיים על גבול ארצות התרבות, משור אשר על פניו מצרים באכה אשורה“ (בראשית כ"ה, י"ח). יחד עם יsumaאל הופיע על גבולה המזרחי של ארץ-ישראל הגר, אף הוא עם גודל, שהתייחס, כנראה, על עבר. על התפשטותם של ההגרים באזורי עבר הירדן היראדי בסוף המאה ה'יא למדים אנו מן המסoper על ראוון בדביה'א ה, י: „בימי שאל עשו מלחמה עם ההגראים ויפלו בידיהם וישבו באלהיהם על פני מורה לגלעד“. ובהדי'א ה,

(4) על ראשית הופעת הארמיים על בימת ההיסטוריה ראה: E. Forrer Aramu,

Reallexikon der Assyriologie I, pp. 131-2.

(5) הכתובות נתפרטו: *Keilschrifttexte aus Assur Historischen Inhalts* (1922)

פרק ב' (ובעיקר מס' 63 ומס' 71).

(6) ראה בפירושות: S. Fisher, *Die Aramäer* (1911); Kraeling, *Aram*:

and Israel (1918); Forrer, *ibid.*

ו"ט-כ' מופיעים כאוביחים של דראבן וכן גם שבטי ישמעאל יתרו ונפייש (השוה בר', כ"ה, ט"ו) בצד ההגרים. וכן נחובים לישמעאלים גם המדיינים ובני קדם לשבטיהם, שפשתו בארץ בימי גدعון ("כ' ישמעאלים הם", שופ' ח, כ"ד; והשוה גם בר' ל"ז, כ"ז-כ"ח). נראה, איפוא, כי התפשטותם של הישמעאלים וההגרים מזרחית לארכץ ישראל החלה בעיקר במאות הי"ב-הי"א לפני ספה"ג ועל כל פנים לא בזמן שלאחר כך. בימי דוד מוצאים עוד ישמעאלים והגרים בשירות מלך ישראל (דהיה ב', י"ז, כ"ז, ל"ל-א'). אבל אחריו אינם תופסים שוב שוט מקום בתולדות ישראל. בתקופת מלכי אשור, החל מתגלת פלאסר הג' (המאה ה'ח), מופיעים Sumuiliu ו-Sumuiu בין השבטים המשוטטים בין הארכאים והערבים בתחום המדבר ובארצאות פרת וחדקל. וכן נזכר בין שבטים אלה גם Gambulu, המוזדהה, כנראה, עם גבל שברשימתנו. ועוד מתקובל, כי עליידי פועלותיהם של מלכי ישראל הנדרפו השבטים הנודדים הללו מגבולות עבר הירדן אל המדבר והחישו את נידיהם מזרחה: בהמשך הזמן נטמו בארכאים ובערבים והתכלדו אתם לחטיבות לאומיות חדשות.

אמנם בת-יאב הגרים, ישמעאלים, גבליים ושאר "בני קדם" ישבו באדום ובМОאוב ובשאר מחוזות עבר הירדן מזרחה גם להבא, אבל אלה נבלעו בבני המקום ובבדוחות הבאים התחללו להתייחס על העמים שבתוכם ישבו (כמו קין וקנו בקרבת ישראל; עמלק וקנו בקרבת אדום). וכן נשתרם השם גבל, שהיה—בלי ספק—בימים קדומים אחד משבטי "בני קדם", ככינוי לחבל בארץ דרומה לים המלח עוד בתקופות ההלניסטית ועתה בערבית (جبال) והוא קיים עד היום. בצד שלשת העמים הנודדים אלה נזקיר בראשיתנו גם עמלק, עם-תרבותם שמיים וחורים²⁾, שהיה חי על המשסxa ומזכיר לישראל כל ימי השופטים, ואשר נבואה בלעם — "ואחריתו עדי אבד" — נתקימה בו בימי שאול ודוד.

כל העמים האמורים — מלבד גבל, שהוא נזכר במקרה בשום מקום אחר במקרה — הם, איפוא, הצורדים לישראל במשך כל תקופה השופטים, היינו: עמון, מואב, עמלק (שלשת אלה נזכרים יחד כאוביי ישראל בימי אחד גם בשופטים ג', י"ב), הגר, ישמעאל ואדום.

מלבד השבטים השמיים, שישבו בארץות הספר דרומה ומזרחה לארכץ-ישראל, נזכרים בראשיתנו גם פלשת וישראל. וכדי לציין, כי המשורר אינו רואה בפלשת את אויבו הראשי של ישראל, אלא רק אחד האויבים רבים. הזכרת צור מפליאה לכוארה, אבל יש לשים לב לעובדה, כי במאות הי"ב והי"א

חללה התפשטותם הגדולה של הפיניקים — וביחד זו של הצורים — באפי הים ואף בארץ⁽⁸⁾. לא רק נמלים שונים בארץ (מלבד לאר שהיה בשנת 1100 בערך בידי הת'כר אחד מ„גויי הים“ ועריו החוף בפלשת), אלא גם גם ליש היה בידי הציונים בטרם נקבעה עלי-ידי בני דן (השוה שופטים י'ח, ז, כ"ח). על סוכוכים בין בני ישראל ובין „ציונים“ (כלומר תושבי פיניקיה הדרומית), השווה יהושע י'ג, ד') לפני דור יש לנו כמה רמזים במקרא⁽⁹⁾. אבל לגבי הנדון כאן מענית במיוחד הפסקה בשופטים י', י"א-י"ב: „ויאמר ה' אל בני ישראל: הלא מצרים ומן האמרי, מן בני עמון ומן פלשתים וצדונים ועמלק ומעון לחזו אתכם ותצעקו אליו ואושיעו אתכם מידם“. כאן מוצאים אנו — כמו בתעודתנו — את עמון, פלשת, צידונים ועמלק בין אויביהם של בני ישראל בתקופת השופטים, ונוסף עליהם את מעון, כלומר את המונחים, שפשו אז ביחד עם שאר „בני קדם“ בגבולותיה הדרומיים — מורחים של הארץ⁽¹⁰⁾.

להבנת התעודה שלפנינו עוד לברר את הפסקה על אשר. ברור למדи, כי בפסוק ט' אין המשורר מכוען להעמיד את אשר בראש האויבים, כי אם מדגיש בפרש, „כי גם אשר גלווה עמו“, כלומר גם אשר נראה באופק ההיסטוריה של הארץ.

אין, איפוא, לחסוב על תקופה התפשטות המעצמה האשוריית הגדולה בידי אשורנצרפל השני (859-883) ויורשו עד חרבן המלוכה בסוף המאה זו לפניהם גם לא על תקופה חולשתה של אשר משנת מותו של תגלת-פלאסר הראשון (1080) ועד אשורנצרפל, כי בתקופה זו היה אשר מדינה קטנה על גדות נהר החדקל (רק מימי אשורן השני, 932-212, הצליחו האשורים להרחיב את השפעתם על החלק הגדל של ארם נהרים). ואולי נקלע למטרת האמת ההיסטורית, אם נחשוב על ימי תגלתפלאסר הא' עצמו, אשר לאחר הכרנת הארים בחבל שבין הפרת ובין תדמור יצא למסע צבאי לארץ האמרי, כלומר לסוריה והגיע עד הים התיכון. מאירוד ירד מלך אשר באניות לצמר,

(8) עובדה היא, כי במאות הי"ב-הי"א עמדה צור בראש ערי פיניקיה הדרומית, ואף על-פיין נקרו יושבי צור וכל שאר ערי פיניקיה הדרומית „צדונים“. ראה E d. Meyer, *Geschichte des Altertums* II, 2 (1931), pp. 31 ff.

(9) ראה בספר I. Untersuchungen zur alten Geschichte Syriens and Pal. pp. 67 ff. אמרנו, השערתי על „קולונייזציה“ של פיניקים בתחום ארץ ישראל בקונה-מדה גدول איננה נראית לי כתעת.

(10) על המונחים (Meinungen) ראה Hommel apud Nielsen, *Handbuch d. Geschichtskunde* (1927), pp. 66 ff.

הכנייע את פיניקיה וקיבל מט מגבל, מצידון ומשאר ערי החוף⁽¹¹⁾). בטור למדוי, כי מסעו של תגלתפלאלסר הטיל פחד על תושביה ארץ; ויתכן מאד, כי גם בני ישראל פללו להתרצותם של צבאות אשר לארכם, זוזהו, אולי, כוונת הפסוק: „...פלשתם עם ישבו צור, גם אשור נלווה עמם, היו זרעו לבני לוט“. ואין זה רחוק, כי „בני קדם“ לשבטיהם ו„בני לוט“ היו בזמן זה בני בריתו של תגלתפלאלסר במלחמותו עם שבטי ארם, שהפilio את חתיתם לא רק על תושבי מסופוטמיה אלא גם על יושבי ארצות הספר ודרחו את רגליים במדבר הסורי, בגבולות סוריה ואדר-ישראל ובאזור הפרטה. ועל-כל-פניהם נהנו שבטי עבר אלה שבגבולות הארץ מהחלשת תקיפותם של הארמים, ואכן היה היה אשור בזמן זה „זרוע לבני לוט“.

ויצוין גם, כי המשורר מסתמך בתקפתו רק על מאורעות ההיסטוריים, שקדמו למאה הילא, היינו על מלחמת בני ישראל עם בין מלך הצור ועם המдинים בימי גדוען, והפרטים שהוא מוסר לנו בלשון עתיקה על מלחמות אלה הנם עובדות היסטוריות השאותות מתח מוסורה שבעלפה, ואיןנו נגרר הוא אחרי המסופר בספר שופטים, המשורר מזוכה מלחמה בעין-דאר („נסמדו בעין דאר“) ומפלת המдинים באדמה (כלומר ליד מעברות הירדן בקרבת אדמת העיר, היום א-דאמיה⁽¹²⁾), עובדה אשר אמונה מתאימה למסופר בספר שופטים בכלל, אבל אינה מזודהה אותו בפרטם.

לאחרונה יצוין עוד, כי גם על לשון המזמור בכלל חופף הוד קדום. לדוגמה ישמש לנו פסוק טיז: „כן תרדוף בסערך ובסופתך תבָהֵלֶם“, ומיד עולים לפניו צלצולים קרובים לקטעים רבים בכתביו אוגרית ולפסוקים דומים בשירה הישראלית הקדומה, מהם בולטת ונשקפת האמונה בכחות אלהים המתגלים בסערות, ברוחות, בסופות וברעש (שופטים ה, ד'; נחום א, ג'; איוב ל'ח, א' וראה גם מל"א י"ט, י"א-י"ג). ואם גם ננחי, כי הפרק הנדון לא נמסר לנו בצורתו הקדומה הראשונית, הרי על-כל-פניהם ביסודותיו של פרק פ"ג שבספר תהילים מונחים „דברים עתיקים“ שמפני המלוכה בישראל.

(11) מסעו של תגלת פלאס לארץ לחוף ים תיכון מתחואר בכתביו של מלך זה, שנטפרסמו ב-Keilschrifttexte aus Assur Historischen Inhalts-Liste, כרך א' (1911), מס. 63, 68, 71. Forrer, Reallex. d. Assur. I, p. 283 ועוד. וראה גם פרש. י. קווטשר (ידעיות החברה העברית לחקרת א"י, שנה ב', חובר ג'-ד').

(12) כך מפרש י. קווטשר (ידעיות החברה העברית לחקרת א"י, שנה ב', חובר ג'-ד').

עמ' (42) את הפסוק „... היו לנו לאדמה“.